

Щоб Волю здобути, зариту в могилу
Скривавлену в льохах гідкого врага,
Щоб крові насватись із тих, що з нас пили,
І серце вороже ровдерти в зубах.

Отут присягаєм, Великий Лучкаю,
Сповнить Твою волю, сповнить Твій наказ:
Ми станем до бою, як сурми заграють,
Очистим від зайдів Карпати й Кавказ

І вірим, що встане зарита фортуна
Обмита борнею — велично-ясна
Й пісні перемоги у злотній струни
Заграє в екстазі грядуча Весна.

Др. Микола Андрусяк:

Лицем до історичної дійсності!

(До причин неувінчаності українських державних змагань.)

В ночі з дня 30. на 31. серпня 1919. р. увійшли побідні, зединені українські війська до Києва. Одю подію слід уважати за віцець соборності, осягненої завдяки приєднанню Західно-Української Народної Республіки до Української Народної Республіки дия 3. січня 1919. р. Та короткий побут українських військ у Києві, в який увійшли вже таки 31. серпня до сходу денікінці, відтак постепенне маління українських здобутків і самого війська в «четирокутнику смерті» велять нам призадуматися над тим, що було причиною заломання.

З того приводу доводилося читати нераз і такі голоси, навіть декого з-б. вищих українських військових, що причиною дальших неуспіхів зединених українських армій було те, що їхній наступ у серпні 1919. р. відбувався в напрямі Києва, а не Одеси. Ті, що таке пишуть, обосновують свою думку тим, що після опанування Одеси українські війська мали б змогу опертися об море. Але при тому вони забувають, що само опертя об море, коли держава не розпоряджає ні фльотою, ані не має союзників, що через море прислали б допомогу, не має для неї ніякого значіння. В такому власні положенні була й Українська Народна Республіка літом 1919. р.; своєї фльоти не мала, союзників також ні. Але ж московська добровольча армія під командою спершу Денікіна, згодом Врангеля, трималася саме чорноморського побережжя, в догідних для оборони його частинах (Крим, Кавказ) й мала «вірних союзни-

ків»: англійців і французів, що не помогли їй побороти большевиків, ба навіть вирятувати на кораблі всього війська, що його большевики привели до чорноморського побережжя.

Проте військові «критики» українського походу на Київ у серпні 1919. р. мовчали поминають й те, що діяння українських армій були і в напрямі Одеси. Правда, в напрямі Києва були ці діяння більш посилені, бо заняття і вдереждання української столиці замикало ворожі частини на півдні Правобережжя; їх щойно в далішому етапі було б зліквідовано й після того захоплено б Одесу. Кинення оком на карту України із зазначеними на ній воєнними операціями в вересні 1919. р. зорієнтує кожного, хто трохи розуміється на воєнній стратегії, що великим безглуздям було б робити дефіляду в напрямі Одеси; чей же ворог не приглядався б їй спокійно з північного сходу.

Вже більше річевий був би закид щодо хибно виконаної директиви штабу Головного Отамана українським військам не вдаватися у ворожі діяння з денікінцями й просити їх, щоб не робили перешкод українському походові. Вперше зустрілися українські війська з денікінцями на відтинку станцій Цвіткова—Сигнаївка 21. серпня, й такий стан тривав продовж 10 днів аж до здобуття Києва. Цю директиву розуміли команди українських військових частин так, гейби не треба їм слідити рухів денікінського війська й перешкоджувати йому в його некорисних для українців потягненнях. Добра розвідка й чуйність з українського боку були б виратували Київ дня 31. серпня перед денікінцями, були б не допустили до того, щоб день вінця української соборності став заразом днем початку її кінця. Правда, кількість українських військ в тому часі не дорівнювали чисельно денікінцям, але у війні рішає не так кількість війська, як спосіб ведення: несподіваний пасок на ворога ломить його, хоча б він чисельно переважав сили пастуваючих. Ті, що йдуть у наступ, накидують свій план діяння своїм противникам, а перекреслюють їхній.

Розгром денікінців большевиками наприкінці 1919. р. промовляє за тим, що українські війська, вдержуючи до кінця 1919. р. Правобережжя, могли б бути ще врятувати українську державність. А є ж проїди того промовляють тяжкі умовини українських військ у «четирокутнику смерті», недостача стрілецького одіння й ліків, з чого скористав новий наш ворог — тиф. Проте в рядах галицького стрілецтва був увесь час клич: боротися до кінця. Спершу байдуже до його змагань населення Поділля й Волині починає відчувати, що це не чужі «австрійські москалі», тільки свої рідні. Що більше: подільські й волинські молоді новобранці, якими наприкінці серпня доповнила Українська Галицька Армія свої ряди, не хочуть залишати їх у листопаді, коли внаслідок сепаратного договору УГА з денікінцями в Одесі 17. листопада 1919. р. Головна Команда УГА видала наказ до своїх частин звільнити

з війська всіх не-галичан. Подоляки й волиняки вірили, що для боєвиків УГА осоружний цей ганебний договір Головної Команди УГА з командою добровольчої армії, що ідеалом для УГА є боротьба за волю України, за добро її населення. Автор цих рядків, що перебував у рядах УГА всю її недолю аж до її ліквідації наприкінці квітня 1920. р., знає на основі автопсії про настрої населення Поділля й Волині.

Ясний ранок дня 31. серпня в Києві нагадує осінній ранок дня 1. листопаду 1918. р. Опанування українцями Львова в ночі з 31. жовтня на 1. листопада 1918. і Києва з 30. на 31. серпня 1919. насуває мимохіть думку, чи не має подібностей в цих подіях. Київ здобули заправлені в боях українська війська, що мусіли уступити таки того самого дня заскочені денкінцями, яких випередили. Опановуючи Львів заскочили українці поляків; проте малозгорстка українських стрільців (1500) позволила львівським полякам опамяталися її ще таки 1. листопада почати протиукраїнські діяння у Львові. Щоби приспати чуйність української військової команди поляки подбали про перемиря в ночі з 2. на 3. XI. Також і в Перемишлі прийшло в тому самому часі до українсько-польського перемиря аж до часу... «рішення Антанти» про українсько-польські кордони. На це «святе рішення» миролюбиві українці чекали, а тимчасом 10. листопада прибув до Перемишля польський полк з Krakova. Після оpanування Перемишля захопили поляки й залізничну лінію Перемишль—Львів; 20. листопада були вже краковяки у Львові, де їх приїзд попередило... заключення тридневного українсько-польського перемиря 18. листопада. У його висліді — відворот українського війська зі Львова в ночі з 21. на 22. листопада.

Неуспіхи галицьких українців у початках українсько-польської війни в листопаді 1918. р. можна оправдати тим, що не всі галичани з б. австрійської армії вернулися домів. Проте не треба промовчуввати того, що від самих початків цієї війни переважали серед галицько-українського громадянства миролюбні настрої та надії її на справедливе рішення українсько-польського гранічного спору держав Антанти (Англії і Франції) і на військову поміч з Придніпрянщини. Ці надії й демобілізували галицьке громадянство, що — як виказує розгляд українсько-польських воєнних діянь — могло власними силами побороти поляків ще до половини березня 1919. р.

4. II. 1919. українське військо залишило Київ не так під напором большевиків, як з огляду на селянські повстання в околицях столиці України отаманів Зеленого, Ангела й інших. Відступ українського війська з Придніпрянщини позбавляв галичан надії на військову допомогу звідтам. Навпаки, Галичина мусіла висилати свої полки й на східній фронт проти большевиків. Двох фронтів було за багато, треба було один зліквідувати. Офензива

Галицької Армії на польському фронті в днях 14.—25. лютого 1919. р. осягнула окруження Львова. Можна було сподіватися в найближчих днях здачі поляків, якщо б їм не прийшла на поміч антанська місія з французьким генералом Бертельмі на чолі. Ця місія зажадала від українського уряду припинити бої з поляками, заключити з ними перемиря, українсько-польський спір передати для вирішення мировій конференції. Але вже після припинення боїв виявилася англійсько-французька «справедливість». Бертельмі зажадав відступу УГА на лінію Буга й Стрия й через те бої почалися на ново. За час перемиря (25. II.—1. III.) поляки мали можливість стягнути нові свої сили з заходу й почати офензиву. Проте українці ще майже до половини березня держали здобуті в часі попередньої офензиви позиції, місцями йшли успішно до протинаступу; ще 5. березня, у наслідок вибуху польських амуніційних складів у Львові, мали українці змогу зняти столицю Західної України. Пізніша червнева офензива УГА під проводом ген. Олександра Грекова при меншій кількості війська й недостачі амуніції виказала, що українці могли в лютому й березні 1919. р. побідити поляків. І саме якщо б витиснення поляків з західно-українських земель було переведене до половини 1919. року, могла б згодом УГА вдергати бодай Правобережжя з Києвом і Одесою.

Порушую ці події з українських змагань у 1918—19. рр. на те, що вони свідчать про те, що було, про можливість вдержання української державності власними силами, якщо б тільки серед галицько-укр. громадянства була мобілізація духа. Оfenзиви УГА в червні і серпні 1919. р. доказували чудів, а були це вже тільки залишки тієї армії, що в лютому—березні тримала позицію від Карпат по Полісся і від Полісся по Дністер. Армія УНР, що разом з УГА тримала східний фронт і робила серпневу офензиву, була зложена тільки з вибраних Придніпрянщини й малої кількості галичан (головно в «СС»). Але навіть без тих державно-творчих сил, що їх видавали з себе східно-українські землі, можна було вдергати українську державність при напрузі самих тільки галичан, якщо б у лютому місяці 1919. року не вірено в «справедливість» Англії і Франції. Центральні українські землі не могли відіграти почесної ролі українського Піемонту, яку то ролю накинула їм революція 1917. р. тільки тому, що в хвилях пекучої потреби організування армії були модні клічі демобілізації.

Тимто роль українських центральних земель як українського Піемонту кінчилася після свята соборності в Києві 22. січня 1919. року. Як вище згадано, 4. лютого 1919. українське військо мусіло залишити Київ. Навіть у часах «розбрата» між придніпрянцями й галичанами після договору УГА Денкіном багато чільних придніпрянців висловлювало думку, що без Галичини годі українську

державу збудувати. Літом 1920. р. доводилося це чути авторові цих рядків від декого з командного складу юнацької школи Армії УНР.

* * *

Коли схочемо порівняти причини неувінчаності наших державних змагань у 1917—1921. р. р. з причинами безуспішності нашого державного будівництва в козацькій добі, то хоча наші змагання проявлялися серед різних умовин, всетаки є багато схожих причин невдачі.

Геніальність гетьмана Богдана Хмельницького як вождя й політика не підлягає ніяким сумнівам; всетаки він у своїй діяльності покутував за невикористання перших своїх побід для українського державного будівництва й завернув до Києва зпід Замостя не використовуючи народніх рухів у Західній Україні для створення козацьких полків. Свій промах ізза прогайнування можливостей оперти козацьку Україну об Карпати пробував він опісля направити своєю молдавською політікою, але безуспішно. Чому він у 1648. р. завернув зпід Замостя, коли до нього післав післяців нововибраний польський король Ян Казимір, відповідь на це дала українська історіографія: пляни державного будівництва скристалізувалися у Хмельницького щойно після його величавого вїзду до Києва в навечеря Різдва Христового 1649. р.

Давніша українська історіографія не давала справжнього висвітлення того, чому гетьман Іван Мазепаувязнів хвастівського полковника Семена Палія, що — як інтуїтивно відчув і Шевченко, хоч не історик — заважило на невдачі мазепинського зrivу. За давнішою історіографією принялося серед українського громадянства погляд, наче б то Мазепа від самих початків свого гетьманування (1687) готовався до зrivу, що завершився полтавською катастрофою (1709). Дехто з новіших життєписців Мазепи, як от Ілько Борщак, пробував схарактеризувати Мазепу як послідовного учня Маккіявелія. Якщо б погодитися з таким поглядом, то виходило б, що «політичне хитрунство» Мазепи перед царем на ніщо не придалося. Я не погоджується з характеристикою Мазепи, як «хитрого політика».

Через 18 років гетьманування Мазепи до листопаду 1705. його діла — це здебільше не діла політика, тільки культурного діяча. Те, що гетьман у тому часі з огляду на свій уряд удержував різні дипломатичні звязки, брав участь чи висилає свої полки у воєнний похід, не заперечує нашого твердження. Його увага була сконцентрована ввесь той час на культурне будівництво. Про можливість політичного визволення України він не думав у тому часі, оправдуючи себе словами: «я сам бідний не здолаю». З огляду на культурне й матеріальне піднесення України, знищеної доволі в часах Ру-

їни, колишній співробітник гетьмана Петра Дорошенка вів 18 років мирну лояльну політику супроти царя до тієї міри, що сипалися від козацького загалу під його адресою. мовляв, душа гетьмана в Москві, на Україні тільки його тінь.

На згадку про Мазепу як ктитора й благодітеля церков мимоволі насуваються слова Шевченка, висловлені в його «Суботові» під адресою Хмельницького. Можна б і до Мазепи віднести те, що

Гетьман Іван Мазепа 1687 – 1709.

Мазепа в збудованих його коштами церквах «молився...», та «не так воно сталось...» Про те, що «воно не так», переконався гетьман у 1705. р., коли з ним повісся не так як з гетьманом князь Меншиков. коли дістар відомості від прилуцького полковника Дмитра Горлєнка й свого канцеляриста Івана Чарниша, що був його резидентом при царській кватирі в Городні, про трактування козаків москалями. Під впливом цих відомостей настав перелім у душі Мазепи, що сказав до генерального писаря Пилипа Орлика: «Якого ж нам добра надіятися за нашу вірну службу...» Він закинув усі свої давніші аспірації до щочесного титулу «князя

римської держави», за який старався для нього в ціаря Йосифа I. цар Петро I. Душу Мазепи пекли слова згаданого полковника Горленка: «Як ми за Хмельницького все Бога молимо й імя його благословимо, що Україну від ярма ляцького визволив, так навпаки і ми й діти наші і у вічні роди душу й кості твої будемо прокликати; коли нас за гетьманства свого по смерті своїй в такій неволі оставив». Ці слова й прихилили Мазепу, в тому часі вже 73-літнього старця до революційного чину.

Та умовин для його успішності не було від листопада 1705. року аж до самої Полтави. Умовин для незалежного козацького державного будівництва були в 1704. р., в часі походу Мазепи спершу на Правобережну, відтак на Західну Україну. Та в тому часі старий миролюбний гетьман велів увязнити полковника Палля за його звязки з шведськими сторонниками в Польщі, де саме в тому часі господарив шведський король Карло XII.; цар Петро I. був занятий у тому часі укріплюванням московських позицій в Інгрії. Нерішучість Мазепи до зрыву в 1704. р. заважила на його невдачі в 1709. р. Розуміється, на тому, що — як висловився Шевченко в «Іржавці»:

«... як би були
Одностайні стали,
Та з хвастовським полковником
Гетьмана єднали...»

заважило не тільки саме увязнення Палля; але й ославлені в нашому красному письменстві взагміни гетьмана з Мотрею й багато інших його потягнень спричинило те, що навіть Павло Полуботок — «другий Мазепа» для Петра I. — не був разом з Мазепою. Проте хибний є погляд, наче б то зрыв Мазепи не знайшов прихильного відгомону серед козацької маси. Саме вже сама збережена народом традиція про цей його зрыв до боротьби за волю України, не зважаючи на насильні заходи царату її знищити, противорічить такому поглядові.

Однаке Полтава не закінчила Мазепиного зрыву. Мазепа з вірними козаками пішов на еміграцію за Дністр до Бендер, де він помер 2. X. 1709. Для мазепинської еміграції засяли ще надії на визволення України в 1711. р.; та тут треба було рішитись на самостійну, від шведського короля незалежну політику. Наслідник Мазепи гетьман Пилип Орлик не рішився на це й за те довелося йому опісля продовж 30 років вести безуспішну пропаганду української державності.

* * *

Легше писати історію, оцінювати історичні події, ніж творити історію. Тимто, коли я наводжу деякі причини неувінченості наших державних змагань, то не на те, щоб відмовляти ве-

ликих заслуг для України її великих діячів, чи то гетьманів: Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика, чи то чільних людей українських державних змагань у ХХ. ст. Проте висвітлення дійсних причин того, що є пекуча проблема дня. І до цього висвітлення слід підходити не жахаючись того, що може воно дати нам хочби й страшну картину. Нація, що вірить у свою майбутність, повинна відважно глянути на неприкрашену картину свого минулого, щоб з нього виносити на зневіру, тільки саме віру у свої сили. Саме наведені мною причини цілком не виказують, наче б то український народ у минулому не був здібний творити власної державності, не був здібний боротися за неї, тільки піддавався миролюбним настроям, вірив у миролюбність своїх противників, що в критичних для себе хвилях усе виступали з мирними пропозиціями.

Саме виховне значіння історіографії спонукує порушувати проблеми, що вияснили б, у чому трагізм української історії. Але думки, що історія є вчителькою життя, не треба розуміти так, що вистарчить зміряти до наших національних ідеалів по тому зразку, по якому осягнули їх державні народи; бо при кожній окремій події ділають інші чинники. Але знання історії дає нам змогу пізнати, як прийшло до сьогочасного стану. Знаючи основи історичних процесів, можна інтуїтивно робити висновки щодо майбутнього.

Політик, що претендує на провідника народу, повинен мати крім знання з обсягу історії, соціології, географії й інших потрібних йому наук ще й інтуїтивні здібності так, як полководець крім фахового вишколення мусить мати здібність вичувати ситуацію. Саме знання без інтуїтивних здібностей вистарчає вповні й політикові й полководцеві при нормальному розвиткові подій, але коли приходить нагла зміна, стають вони безрадні. Опановують нову ситуацію все люди з інтуїцією.

Коли зглянемо на процес наших державних змагань від Хмельниччини по наші дні ми не можемо сказати, щоб не було в нас при кермі людей з інтуїцією; тільки що в нас кожні змагання не узгляднували досвіду попередніх поколінь в самій основі. На зверх справді виглядало, що змагання опираються на традиції попередніх змагань, що є тенденція вистерігатися давніх помилок, та в дійсності це тільки з формального боку. Щойно продовж процесу змагань виявляли себе одиниці з інтуїтивним хистом та вони вибивалися тоді, коли попередні недотягнення перерішили некорисно для українців справу української державності. Хмельницький, що започаткував державні змагання в козацькій добі, хоча був на їх чолі від самих початків, мав інтуїтивний хист вождя й політика, не був основною обзнакою обмежений з українською державною традицією; а вимога хвилі була велика: він сам мусів творити й військо й політику.